

Sebstvo v razmerju do drugih: Gandhijeva misel v 21. stoletju

Prem Anand Mishra

Fakulteta za gandhijevske študije, Univerza Gudžarat Vidyapith, Ahmedabad, Gudžarat, Indija

Izvleček

V prispevku se ukvarjam z Gandhijevo filozofijo kot odgovorom na ključno vprašanje 21. stoletja, tj. o razmerju med sebstvom in drugim. Najprej raziščem, na kakšni osnovi je sebstvo v Gandhijevem svetovnem nazoru povezano z drugim. Zagovarjam stališče, da sebstvo in drugega povezuje pojem odgovornosti, v razpravi pa se osredotočim na lastnost odgovornosti ter preučim, kako Gandhi utemlji odgovornost sebstva do drugih. Obenem obravnavam temeljno vprašanje 21. stoletja, namreč kako z vidika Gandhijevega svetovnega nazora odgovorno ravnati v družbenem in političnem življenju. V prispevku pojasnim tudi razmerje med svobodo in odgovornostjo znotraj Gandhijeve paradigme in pokažem, da svoboda ne pomeni le svobode pred zunanjo prisilo in prevlado, temveč tudi samoregulacijo s samoomejevanjem. Namen razprave je poudariti, da sebstvo in drugi v Gandhijevem svetovnem nazoru nista različni kategoriji, temveč je drugi posameznikovo razširjeno sebstvo.

V prispevku poskušam omenjena vprašanja osvetliti s preučevanjem Gandhijevih izvirnih zapisov, ki jih uporabim kot temeljne vire. Obravnavano temo raziščem z nekonvencionalnim pristopom »od znotraj navzven«, tj. Gandhija preučim z vidika njegovega pojmovanja. Menim, da je to najprimernejša metoda za raziskavo omenjene teme, saj omogoča razgrnitev Gandhijeve očitno nekonvencionalne ideologije.

Ključne besede: sebstvo, drugi, odgovornost, svoboda

Življenje v globaliziranem in multikulturnem svetu 21. stoletja predstavlja priložnost in izziv. Priložnost je v tem, da smo prek posrednih in neposrednih sredstev izpostavljeni védenju in razumevanju različnih odtenkov ljudi, kultur in skupnosti, s katerimi vzpostavljamo stike; obenem pa je izziv, saj se moramo na različnih ravneh spoprijeti s posamezniki, skupinami in skupnostmi, ker menimo, da so drugačni od nas. Ta družbeni pojav se kaže v praksi, ki na različnih ravneh ustvarja družbena nesoglasja, saj v družbi vzpostavlja binarno nasprotje med nami/njimi, ki je utemeljeno na rasi, etnični pripadnosti, verovanju in veroizpovedi. Ta družbeni pojav se v sodobni družboslovni literaturi kaže v procesu, ki ga imenujemo »ustvarjanje drugega«. Proces drugosti sproža spore in nasilje na različnih ravneh – lokalni in globalni – ter na številnih področjih,

ki segajo od osebnega do javnega življenja. To pomeni, da imamo opravka s problemom »razmerja med sebstvom in drugim«.

Misleci/filozofi indijske in zahodnih tradicij so se s problemom »razmerja med sebstvom in drugim« ukvarjali z različnih zornih kotov. Tudi Gandhi se je spoprijel z vprašanjem »sebstva« (ki sega od posameznikovega do nacionalnega sebstva) in njegovim razmerjem do »drugega« (zunaj sebe kot posameznika v odnosu do britanskega naroda in nadvlade). S tem vprašanjem se je ukvarjal v teoriji in v praksi. V pričujočem besedilu se osredotočamo na teoretski del njegovih pogledov na razmerje med sebstvom in drugimi.

I.

Kako Gandhi pojmuje razmerje med sebstvom in drugim? Če želimo raziskati temelje razmerja med sebstvom in drugim z vidika Gandhijevega svetovnega nazora, najprej spomnimo na njegov koncept *mokše*, tj. osvoboditve. Gandhi je trdil, da je glavni cilj posameznika doseči *mokšo*.¹ Njegovo pojmovanje *mokše* je filozofsko in pragmatično. Ker je bil mož dejanj, je bilo tudi njegovo razumevanje *mokše* poglobljeno in praktično. To pomeni, da je svoj koncept *mokše* pojmoval dejavno in praktično. Trdil je, da človek lahko doseže *mokšo* le v sodelovanju z drugimi. Za Gandhija to pomeni: če je glavni cilj življenja doseči *mokšo*, je upoštevanje drugih bistveni sestavni del doseganja *mokše*. Človek ne more prezreti drugih, saj *mokša* ni nekaj, kar bi bilo zunaj sveta drugega. Kar zadeva razmerje med sebstvom in drugim z vidika Gandhijevega pojmovanja *mokše*, Parekh ugotavlja: »Ker sta bila sebstvo in Drugi soodvisni polariteti, vsak od njiju je namreč ustvaril drugega in bil obenem ustvarjen z drugim, je *mokša* vključevala spremljajoče procese razgradnje 'Dругega' z doseganjem popolnega istovetenja z vsem stvarstvom. Hindujska religijska tradicija je poudarjala prvo in Gandhi temu ni veliko dodal. Njegov veliki prispevek predstavlja način, kako je opredelil slednjo in povezal nova spoznanja.«²

Drugič, temelj odnosa med sebstvom in drugimi v Gandhijevem modelu lahko raziščemo v njegovi analizi človekove narave ter posameznikovega mesta in vloge, ki ju ima v svetu. Po Gandhiju je človeško bitje trojica živalskosti, človeškosti in božanstva. Trdil je, da človekovo vedenje vodijo številni dejavniki, kot so moralna merila, občutek za sram, zavest in dolžnost. Zanj sta bila občutek za družbeno in osebno odgovornost in zavedanje, da je človek del celote, ki je povezan z drugimi, temeljna izraza etičnega življenja.

Tretjič, temelj odnosa med sebstvom in drugimi z Gandhijevega stališča lahko raziščemo tudi v njegovem pogledu na *purušartha*. Gandhi ne sprejema stališča, da je

1 Gandhi, *An Autobiography. The Story of My Experiments with Truth*, xii.

2 Parekh, *Gandhi's Political Philosophy*, 95.

posameznik načeloma nemočen pred silami, ki nanj vplivajo odzunaj in odznotraj. S sklicevanjem na *puruṣārtho* trdi, da odgovornost, ki jo čutimo, ni zgolj utvara. Ta odgovornost je stvarna; izbira, ki jo človek opredeli z zavestjo, pa je izrazita in globoka.

Pa vendar si lahko zastavimo vprašanje: kaj je opredeljujoča značilnost odgovornosti po Gandhijevem prepričanju? Zdi se, da Gandhi trdi, da je odgovornost stanje zavestnega občutka dolžnosti do sebe in drugih/družbe. Poleg tega zanj odgovornost ni le teoretični konstrukt za filozofsko razpravo o vlogi posameznika v svetu, temveč vključuje tudi dejavno zavedanje o namenu izvršenih dejanj in njihovih pripadajočih posledicah. Gandhijevo pojmovanje odgovornosti razgradi binarni koncept odgovornosti do sebe in do drugega. Razlog je v tem, da posameznik ni ločen od drugih, ampak je drugim enak. Po Gandhijevem prepričanju to pomeni, da drugih ni, obstaja le sebstvo oziroma njegove različice. Gandhijevo prepričanje o »enosti z drugimi« je načeloma temeljilo na njegovem dojemanju božanskosti človeštva, saj je trdil, da je posameznik »sestavni del celote« in »ne more najti [Boga] ločeno od preostalega človeštva.«³ Temelj Gandhijevega pojmovanja odgovornosti je prav ta intersubjektivna opredelitev temelja bivanja.

Toda kaj po Gandhijevem prepričanju pomeni biti odgovoren v praktičnem smislu? V Gandhijevem smislu reči, da je človek odgovoren, pomeni, da je zmožen pravilno razumeti vprašanje, kaj je resnično/pravilno na političnem in družbenem področju. To pravilno razumevanje resničnega/pravilnega in temu skladno ravnanje tvori Gandhijevo relativno resnico. Poudarimo, da z vidika njegovega prepričanja ni dovolj zgolj poznavanje odgovornosti, treba je namreč tudi ustrezno *ravnati*. Poleg tega vsaka odgovornost temelji na »védenju« in »volji do delovanja«, ki sta usmerjena k Absolutni Resnici. Gandhi v svojem pisanju poudarja, da je vsak človek odgovoren tako do sebe kot do drugih ali družbe. Tako sta po Gandhijevem prepričanju sebstvo in drugi povezana s pojmom odgovornosti.

II.

Poglejmo, na kakšni osnovi Gandhi opredeli odgovornost sebstva do drugih. V Gandhijevem pisanju sicer ni mogoče najti nobenih sistematičnih obravnav te teme, vendar lahko zasledimo nekaj filozofskih konceptov, ki nam posredujejo dovolj namigov, da lahko v njegovem pogledu na svet rekonstruiramo osnovo odgovornosti sebstva do drugih.

V tem kontekstu se v njegovem pisanju lahko sklicujemo na pojmovanje »vzajemne ljubezni«, pri čemer, tako se zdi, Gandhi trdi, da je vsak človek odgovoren drugim. Gandhi pravi, da naše družbeno življenje in celo narava ne moreta preživeti brez vzajemne ljubezni. Navajamo: »Čeprav je v Naravi dovolj odpora, živi s privlačnostjo. Narava se ohranja, ker ji to omogoča vzajemna ljubezen. Človek ne živi od uničevanja. Ljubezen do sebe terja

upoštevanje drugih. Narodi so povezani, ker med njimi obstaja vzajemno upoštevanje posameznikov, ki jih tvorijo. Nekoč bomo nacionalno zakonodajo razširili na svet, tako kot smo razširili družinsko zakonodajo in oblikovali narode – večjo družino.«⁴

Podobno lahko v Gandhijevem pisanju opazimo ponavljajočo se misel, da je človeštvo »nedeljiva celota«. To »nedeljivo« človeštvo je filozofski temelj, na katerem Gandhi opredeli posameznikovo odgovornost. Da bi spoznali pojem »nedeljive celote«, si lahko pomagamo s prisposodbo, ki jo je Gandhi uporabil za opis paradigme »nedeljive celote«. Prisposoda govori o razmerju med »kapljico vode in oceanom«.⁵ Druga prisposoda govori o »verigi in členu«. Gandhi pravi: »[...] ni razlike med posameznikovo (beri sebstvom) in skupno rastjo (beri drugim); skupna rast je torej v celoti odvisna od posameznikove rasti in od tod izhaja čudovit pregovor v angleškem jeziku, da je veriga močna toliko, kot je močan njen najšibkejši člen.«⁶

Podobno kot pojem nedeljivega človeštva lahko v Gandhijevem pisanju najdemo ponavljajoče se omembe »enosti človeštva«. Ta pojem je pojasnil v različnih kontekstih, lahko pa ga razlagamo v smislu, da je človek odgovoren drugim. Nekoč je zapisal: »Človeštvo je eno, saj smo vsi enako podvrženi moralnemu zakonu. V Božjih očeh so vsi ljudje enaki. Seveda so med ljudmi razlike, ki zadevajo raso, položaj in podobno, toda višji položaj ima človek, večja je njegova odgovornost.«⁷ Gandhi torej sprejema različne vrste razlik med ljudmi, vendar kljub temu vidi temeljno enotnost, saj smo vsi ljudje podvrženi istemu moralnemu zakonu. Poleg tega je, kot smo omenili, menil, da višji položaj prinaša večjo odgovornost.

Podobno v svojem pisanju opisuje idejo »sorodnosti z vsem«. Pojem »sorodnosti z vsem« ne zajema le ljudi, temveč tudi živali. Gandhi pravi, da njegova sorodstvena vez zajema tudi »konja in ovco, leva in leoparda, kačo in škorpijona«.⁸ Logika »bratstva in istovetenja z vsemi oblikami življenja« in »sorodnost z vsem« je v tem, kot ugotavlja Gandhi, da imata »sleherni moški in ženska svojo, enostransko dolžnost«, saj je »človek ustvarjen po Božji podobi«.⁹

Gandhi v svojem pisanju omenja tudi pojem »istovetenja z drugimi«, kar nakazuje na soodvisnost. Dolžnosti do sebe torej ne pojmuje ločeno od drugih področij družbe. Zapisal je: »Dolžnosti [odgovornosti] do sebe, družine, države in sveta niso neodvisne druga od druge. Človek ne more ravnati v dobro države, če škoduje sebi ali svoji družini.

4 Gandhi, *All Men are Brothers*, 118.

5 Cit. v Roy, *Self and Society: A study in Gandhian Thought*, 103.

6 *CWMG*:34:505.

7 Gandhi, *All Men are Brothers*, 118.

8 Prabhu, Rao, *The Mind of Mahatma*, 424.

9 *Ibid.*

Podobno velja, da človek ne more delovati v korist države, če škoduje svetu na splošno.«¹⁰ Prav tako zasledimo »idejo o samožrtvovanju«, iz katere lahko sklepamo o temelju odgovornosti sebstva do drugih. To najbolje ponazarjata pojem in prakticiranje *satjagrahe*. Gandhi se je kot »praktični idealist« zavedal, da lahko posameznik vede ali nevede ravna tako, da poseže v druge in jim pri tem škoduje. Prav tako je trdil, da se človek, ki se pomotoma vplete v nepravično zadevo, ne more izogniti odgovornosti. Da bi odgovornost zavaroval, trdi Gandhi, mora biti človek pripravljen žrtvovati sebe, namesto da bi žrtvoval druge. Povedano z njegovimi besedami: »Žrtvovanje samega sebe je neskončno več vredno od žrtvovanja drugih.«¹¹

Gandhijevo pojmovanje odgovornosti ni omejeno le na strukturno analizo in posredovanje, temveč ponuja tudi filozofijo samopreobrazbe. Tako meni, da ima posameznik nalogo, da si iskreno prizadeva živeti v skladu z načeli resnice in nenasilja. Njegova temeljna načela so torej osebna in moralna, čeprav preseka binarnost osebne in javne morale ter odgovornosti in ponudi celo vrsto odgovornosti, ki vključujejo: upiranje nepravičnosti, razvijanje duha služenja, nesebičnost in žrtvovanje, poudarjanje odgovornosti namesto pravic, samodisciplino, preprost način življenja in poskus ohranjanja resnicoljubnih in nenasilnih odnosov z drugimi. Tako Gandhijevo pojmovanje odgovornosti uteleša večrazsežno odgovornost do drugih.

Pomembna oblika odgovornosti je po Gandhijevem prepričanju odgovornost do bližnje in daljne prihodnosti. Takojšnji in bližnji vidik odgovornosti ponovno opazimo v njegovem pojmovanju *satjagrahe*. Po drugi strani pa oddaljena odgovornost, ki jo mora posameznik nositi in prevzeti ustrezne metode in korake, predstavlja vizijo *ramradžje* oziroma Božjega kraljestva. Gandhijeva vizija *ramradžje*, ki pomeni »popolno nenasilno družbo«, je osnovana na »suverenosti ljudi, utemeljeni na čisti moralni avtoriteti.«¹²

Gandhijeva utemeljitev odgovornosti je za nas obremenjujoča. Z njegovega vidika »nismo odgovorni za to, kar počnemo, temveč tudi za to, kar dopuščamo.«¹³ Ta Gandhijeva odgovornost »nas vplete v dejanja institucij, ki nas obdajajo, ne glede na to, ali imamo od njih kakšno korist ali ne.«¹⁴ S tega vidika vsakdo, ki dopušča nepravičnost, nepravičnost tudi napaja in opravičuje, obenem pa se izmika odgovornosti. Po Gandhiju kompleksnost sodobnega časa zaplete vprašanje odgovornosti, saj jo pripisuje brezosebni institucijam, kjer se zdi, da nihče ni odgovoren, ali pa moč in prevlado zakrinka z zahtevami po učinkovitosti ali produktivnosti. Pa vendar kompleksnost, kot trdi Gandhi, ne more razveljaviti osebne odgovornosti, vsaj če želimo še naprej obvladovati sami sebe.

10 Gandhi, *All Men are Brothers*, 120.

11 Gandhi, *Hind Swaraj*, 54.

12 Prabhu, Rao, *The Mind of Mahatma*, 326.

13 Tercheak, *Gandhi Struggling for Autonomy*, 194.

14 *Ibid.*, 195.

III.

Lahko bi ugovarjali: če sebstvo čuti odgovornost do drugih, kako je s posameznikovo svobodo? To nas spodbudi k premisleku o Gandhijeви ideji svobode in njenem razmerju do odgovornosti. Jahanbegloo trdi: »Po Gandhiju ima odgovornost prednost pred svobodo, saj nas vodi k pravičnemu ravnanju z drugimi, medtem ko bi moral ideal, ki ga predstavlja svoboda, preizprašati človekovo bližino do vsakega posameznega drugega. Poleg tega proces spodbujanja stikov med nasprotniki in premagovanje zla zahteva, da spoštujemo sebstvo drug drugega – doživljanje sebe in drugega.«¹⁵

Gandhi svobode ne pojmuje absolutno, temveč jo umešča v kontekst drugih ali družbe. Ne nasprotuje individualni svobodi, temveč jo želi prilagoditi zahtevam družbenega napredka. Vendar zanj vrednotenje človekove svobode le kot svobode uresničevanja lastnih interesov brez moralne in duhovne globine ustvarja življenje brez smisla in resnice. Po drugi strani pa Gandhi kritizira neomejeni individualizem in ga poimenuje »zakon zveri v džungli«. Želel je, da bi se naučili najti ravnovesje med individualno svobodo in družbenimi omejitvami. Zapisal je: »Individualno svobodo spoštujem, a nikar ne pozabite, da je človek v bistvu družbeno bitje. Sedanji položaj je dosegel tako, da se je naučil svoj individualizem prilagajati zahtevam družbenega napredka. Neomejeni individualizem je zakon zveri v džungli. Naučiti se moramo najti srednjo pot med individualno svobodo in družbenimi omejitvami. Prostovoljna podreditev družbenim omejitvam zavoljo dobrobiti celotne družbe bogati posameznika in družbo, katere član je.«¹⁶

Po njegovem mnenju prostovoljna podreditev družbenim omejitvam zavoljo dobrobiti drugega ali družbe bogati tako posameznika kakor družbo, katere del je. Po Gandhiju torej svoboda ni le pravica, temveč odgovornost in dolžnost. Resnična svoboda ne pomeni le svobode, da posameznik počne, kar želi, temveč tudi zmožnost zagotoviti, da je tisto, kar izbere, posledica občutka dolžnosti in samozavedanja. Po njegovem prepričanju se izbira ne uveljavi kot »svoboda od omejitev«, temveč kot »svoboda v omejitvah«.

Na tej osnovi Gandhi svobodo enači s pojmom *svaradž*, tj. samoobvladovanje. V povezavi s tem Iyer ugotavlja, da je »Gandhi svobodo enačil s samoobvladovanjem, ker je želel v koncept svobode vpeljati pojem dolžnosti do drugih in do samega sebe, obenem pa ohraniti element prostovoljnosti, ki je temelj svobode. Pojem samoobvladovanja vključuje prostovoljno ponotranjenje naše dolžnosti do drugih, ki pa bo ovirano, če bomo podlegli svojim sebičnim željam.«¹⁷ Ta trditev kaže, kaj je Gandhi nameraval in dosegel. Gandhi je *svaradž* namenoma dobesečno ločil od samega prenosa oblasti in politične neodvisnosti. Zanj je bila moralna zahteva po vladanju brez praktičnega izkazovanja

15 Jahanbegloo, *The Gandhian Moment*, 85.

16 Prabhu, Rao, *The Mind of Mahatma*, 312.

17 Iyer, *The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi*, 349.

svaradža nesmiselna, celo nepremišljena. Menil je, da *svaradž* nastopi le s sprejemanjem velike osebne in politične odgovornosti, ki vključuje velikansko samožrtvovanje in delovanje v korist družbe. Tako zanj svoboda ni svoboda pred prisilo in prevlado, temveč tudi samoregulacija s samoomejevanjem. Gandhi je svobodo ali *svaradž* razumel v smislu osebne in politične odgovornosti, ta nauk pa je v 21. stoletju izjemnega pomena.

Literatura

- Gandhi, M. K. *All Men are Brothers*. Švica: Unesco, 1969. Dostop na unesdoc.unesco.org/images/0007/000710/071082eo.pdf
- Gandhi, M. K. *Hind Swaraj*. Ahmedabad: Navajivan, 2008.
- Gandhi, M. K. *An Autobiography. The Story of My Experiments with Truth*. Ahmedabad: Navajivan, 2015.
- Gandhi, M. K. *The Collected Work of Mahatma Gandhi (CWMG)* Vol. 1–100. New Delhi: Publication Division. Pridobljeno s spletne strani <https://www.gandhiheritageportal.org/>
- Iyer, R. N. *The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi*. New York: Oxford University Press, 1973.
- Jahanbegloo, R. *The Gandhian Moment*. London: Harvard University Press, 2013.
- Parekh, B. *Gandhi's Political Philosophy*. London: Macmillan Press, 1989.
- Prabhu R. K, U. R. Rao. *The Mind of Mahatma*. Ahmedabad: Navajivan, 2002.
- Roy, R. *Self and Society: A Study in Gandhian Thought*. New Delhi: Sage Publications, 1985.
- Tercheak, R. J. *Gandhi Struggling for Autonomy*. New Delhi: Vistaar Publication, 1998.
- Varma, R. *The Spiritual Basis of Satyagraha*. Ahmedabad: Navajivan, 2001.

dr. Prem Anand Mishra

Prof. Prem Anand Mishra je dekan Fakultete za gandhijevske študije na Univerzi Gudžarat Vidyapith v Ahmedabadu v Indiji, ki jo je 18. 10. 1920 ustanovil Mahatma Gandhi. Na omenjeni fakulteti predava predmete s področja Gandhijeve filozofije in politične misli. V svojem raziskovalnem delu se ukvarja z Gandhijevo politično mislijo, vprašanjem miru, nacionalizma in postkolonialnimi študijami. Je avtor številnih del o Gandhiju, na primer *Hind Swaraj: A Deconstructive Reading* (2012), *Peace Research: Issues and Application* (2015), *Gandhian Humanism in the Twenty-First Century* (2015), *Position: Gandhi's Intervention in Contemporary Discourse* (2017) in soavtor *Debating Nationalism* (2018). Sodeloval je tudi pri prenovi znanstvenih revij o Gandhiju: *Journal Gandhi Marg*, *Journal of Gandhian Studies* in *The Indian Journal of Political Science*.